

PERSPECTIVA

Legnickie Studia
Teologiczno-Historyczne
Rok IX 2010 Nr 2 (17)

KS. RAJMUND PIETKIEWICZ

OBRAZ BOGA W WYPOWIEDZIACH BOHATERÓW KSIĄG HISTORYCZNYCH STAREGO TESTAMENTU

Biblia nie jest traktatem teologicznym. W celu przekazania objawionej prawdy o Bogu, człowieku i świecie autorzy natchnieni komponowali utwory należące do różnych rodzajów i gatunków literackich. Dużą część Pisma Świętego stanowi literatura epicka – narracje o charakterze historiograficznym (czasem z wplecionymi utworami lirycznymi). W kanonie katolickim pisma te zostały wyodrębnione i tworzą zbiór tzw. ksiąg historycznych, wśród których wyróżnia się Pięcioksiąg Mojżesza, czyli Torę (Rdz, Wj, Kpł, Lb, Pwt), dzieło deuteronomistyczne, zwane też historią deuteronomistyczną (Joz, Sdz, 1-2 Sm, 1-2 Krl), dzieło kronikarskie, czyli historię kronikarską (1-2 Krn, Ezd, Ne), oraz księgi historyczno-dydaktyczne, obejmujące także teksty deuterokanoniczne (Rt, Tb, Jdt, Est, 1-2 Mch) – łącznie 21 ksiąg¹.

Wymienione wyżej księgi ze względu na swoją specyfikę wymagają zastosowania odpowiedniej metodologii, umożliwiającej dotarcie

¹ Na temat takiego podziału kanonu katolickiego, zob. J. SZLAGA. *Wprowadzenie*. W: *Wstęp ogólny do Pisma Świętego*. Red. J. Szłaga (*Wstęp do Pisma św.* 1). Poznań – Warszawa 1986 s. 13.

do ich teologicznego przesłania, które nie jest podane wprost, lecz tkwi w fabule narracji: w wypowiedziach bohaterów, ich wzajemnych relacjach i w działaniu oraz w samej strategii narracyjnej. W tego typu tekstach mamy do czynienia z tzw. teologią narracyjną (*narrative theology*)².

Przedmiotem niniejszego studium jest przebadanie wypowiedzi bohaterów ksiąg historycznych ST w celu wydobycia z nich obrazu Boga. Jeśli chodzi o teksty źródłowe, to skoncentrujemy się na księgach hebrajskich (z dodatkami aramejskimi), ale z wyłączeniem Tory. Pięcioksiąg Mojżesza oraz zachowane po grecku księgi historyczno-dydaktyczne, ze względu na swoją specyfikę teologiczną oraz język wymagają oddzielnego opracowania³. Zawężoną w ten sposób do 12 ksiąg bazę tekstową (Joz, Sdz, 1-2 Sm, 1-2 Krl, 1-2 Krm, Ezd, Ne, Rt, hebrajski tekst Est) będziemy dla uproszczenia nazywać księgami historycznymi ST.

Aby zrealizować nakreślone wyżej założenia metodologiczne, najpierw zajmiemy się imionami i nazwami Boga (pkt I), następnie przebadamy liczne wypowiedzi bohaterów, zwracając uwagę na stosowane przez nich terminy opisujące przymioty i naturę Boga (pkt II).

I. IMIONA I OKREŚLENIA BOGA

Już same nazwy własne i rzeczowniki pospolite, występujące jako określenia i zawołania Boga, opisują Jego osobę. Imię jest przecież w Biblii niejako synonimem osoby: wezwanie czyjegoś imienia było równoznaczne z przywołaniem jego obecności (zob. Wj 34,5-9; Ps 99,6)⁴.

² Szerzej na ten temat, zob. B. WALTKE, CH. YU. *An Old Testament Theology: An Exegetical, Canonical, and Thematic Approach*. Grand Rapids MI 2007 s. 93-112.

³ Zob. R. PIETKIEWICZ. *Obraz Boga w deuterokanonicznej historiografii Starego Testamentu*. „Świdnickie Studia Teologiczne” 7:2010 nr 7 s. 247-264.

⁴ Zob. H. CAZELLES. *Imię (Stary Testament)*. W: *Słownik teologii biblijnej* (dalej skrót: STB). Red. X. Léon-Dufour. Tł. K. Romaniuk. Poznań 1990³ s. 322-324.

1. IMIĘ WŁASNE BOGA – JHWH

Najczęściej używaną w Biblii hebrajskiej (dalej: BH) nazwą Boga jest Jego imię własne, JHWH. W księgach historycznych ST występuje ono 2 037 razy, co stanowi prawie 30% wszystkich miejsc, w których imię to pojawia się w BH (6 828 razy)⁵.

Znaczenie imienia własnego Boga odsłania się w Jego zbawczych dziełach na rzecz Izraela (*Exodus*, przymierze, dar ziemi obiecanej – Wj 6,2-8)⁶. Używanie tego imienia przypomina ludowi o tych dziełach, aby nie tracił wiary i swojej więzi z JHWH. Stąd kilkakrotnie w księgach historycznych Bóg przedstawia się lub jest przedstawiany przez swoich reprezentantów słowami znanymi z Pięcioksięgu: „Ja jestem Jahwe, Bóg wasz (*'ānī JHWH 'ēlōhêkem*)” (zob. Wj 6,7; 16,12; Kpł 11,44; 18,2.4.30; Lb 10,10; 15,41; Pwt 29,5 i in.), łącząc swoje imię z wydarzeniami zbawczymi (Sdz 6,8-10; zob. Joz 24,17; 1 Sm 12,8-12; 1 Krl 9,9; 2 Krl 17,35-39; 2 Krn 7,22). W ten sposób autorzy natchnieni wskazują na ciągłość historii zbawienia, w której Bóg ciągle objawia się przez swoje zbawcze czyny: „abyście poznali, że Ja jestem Jahwe” (1 Krl 20,28; zob. 20,13; por. Wj 7,5.17; 8,18; 10,2; 14,4 i in.)⁷. Jest On wciąż tym samym Bogiem przymierza, który zbawia swój lud⁸.

⁵ Zob. E. JENNI. *yhwh*. W: *Theological Lexicon of the Old Testament* (dalej skrót: TLOT). T. 2. Red. E. Jenni, C. Westermann. Peabody MA 1997 s. 523-524.

⁶ Zob. D.W. BAKER. *God, Names of*. W: *Dictionary of the Old Testament: Pentateuch*. Red. T.D. Alexander, D.W. Baker. Downers Grove, IL – Leicester, U.K. 2003 s. 362-364.

⁷ Zob. też inne formuły w księgach historycznych: Joz 3,10; 4,24; 22,31; 1 Sm 17,46-47; 1 Krl 8,43.60; 18,37; 2 Krl 5,15; 19,19.

⁸ Zob. D.I. BLOCK. *God*. W: *Dictionary of the Old Testament: Historical Books*. Red. B.T. Arnold, H.G.M. Williamson. Downers Grove, IL – Leicester U.K. 2005 s. 338.

2. 'ĒLŌHĪM, 'ĒLŌAH ('ĒLŌAH), 'ĒLĀH – BÓG

Rzeczownik pospolity 'ēlōah (bóg, bóstwo) w księgach historycznych ST dla oznaczenia Boga Izraela pojawia się tylko jeden raz (Ne 9,17)⁹, zastępując wyrażenie JHWH 'ēl (por. Wj 34,6-7).

W aramejskiej części Ezd rzeczownik 'ēlāh został użyty 43 razy w liczbie pojedynczej, wyłącznie w stosunku do Boga Izraela, najczęściej w konstrukcjach typu: *bēt-'ēlāhā* (dom Boga – np. 4,24; 5,13), *'ēlāh š'majjā* (Bóg niebios – np. 7,12.21.23), *'ēlāh jisrā'ēl* (Bóg Izraela – np. 5,1; 6,14) oraz *dāt (dātē) 'ēlāhāk* (Prawo/Prawa Boga twojego – np. 7,14.25.26).

Słowo 'ēlōhīm w BH występuje 2 600 razy. W tym ok. 37% tych miejsc znajduje się w księgach historycznych – łącznie 957 razy¹⁰.

W księgach historycznych słowo to określa ogólnie ideę bóstwa zarówno w stosunku do Boga Izraela, jak i do bóstw pogańskich¹¹, gdy jednak pojawia się bez rodzajnika lub w funkcji wołacza, zastępuje imię własne Boga¹². Jeśli chodzi o użycie tego słowa w stosunku do Boga Izraela, to liczba mnoga nie jest tu śladem politeizmu, ale raczej sposobem podkreślenia Jego doskonałości¹³.

Wielokrotnie w BH rzeczownik 'ēlōhīm odnosi się do obcych bóstw określonych bliżej przez wskazówki topograficzne oraz etniczne (Sdz 2,12; 6,31; 8,33; 10,6; 1 Sm 5,7; 1 Krl 11,33; 18,25; 2 Krl 1,2-3.6.16; 17,29-31; 1 Krn 5,25; 2 Krn 25,15). Podobnie poganie określali Boga JHWH, nazywając Go 'ēlōhē jisrā'ēl (Bóg Izraela – 1

⁹ Rzeczownik 'ēlōah pojawia się jeszcze w *k'tib* dla 2 Krl 17,31. Łącznie w BH występuje 57 razy (58, licząc z 1 Krl 17,31), w tym 41 razy w Hi. Zob. W.H. SCHMIDT. *'ēlōhīm*. TLOT T. 1 s. 117.

¹⁰ *Tamże*. s. 116.

¹¹ *Tamże*. s. 117-121.

¹² Np. w Rdz 1,1; Ps 5,11; 51,3. Zob. GK § 125f.

¹³ J. SYNOWIEC. *Początki świata i ludzkości według Księgi Rodzaju*. Kraków 2001³ s. 19. Gdy forma 'ēlōhīm jest zastosowana do Boga Izraela, czasami końcówka liczby mnogiej pociąga za sobą użycie innych części zdania również w liczbie mnogiej, np. 'ēlōhīm Hajjīm (Bóg zyjący – 1 Sm 17,26. Zob. 'ēlōhīm Haj – Bóg zyjący – 2 Krl 19,4.16. Por. 2 Sm 2,27), 'ēlōhīm q'dōšīm (Bóg święty – Joz 24,19. Zob. hā'ēlōhīm haqqādōš – Bóg święty – 1 Sm 6,20). W późniejszych tekstach, aby uniknąć nieporozumień, liczba mnoga jest zastępowana pojedynczą (por. Ne 9,18 i 1 Krl 12,28; 1 Krn 17,21 i 2 Sm 7,23). Zob. GK § 145i; W.H. SCHMIDT. *'ēlōhīm*. s. 117-118.

Sm 5,7.8.10.11; 6,3), stosując tym samym do JHWH starożytną zasadę, że każda grupa etniczna lub zamieszkująca określone terytorium cieszyła się opieką lokalnego bóstwa¹⁴.

W wypowiedziach Izraelitów mówiących i piszących o Bogu i o bóstwach należy rozróżnić wypowiedzi bohaterów narracji i narratorów. Ci pierwsi dopuszczają się często bałwochwalstwa, toteż uznając istnienie bóstw czczonych przez pogan, przypisują im pewną rolę i działanie (Sdz 11,23-24; 2 Krl 1,2-3), sami je czczą (Sdz 6,30-31), a nawet utożsamiają z JHWH (1 Krl 12,28; por. Wj 32,4.8). W ustach Izraelitów (bałwochalców, ale nie tylko) zarówno obce bóstwa, jak i JHWH są również określanii słowem *'ēlōhîm* (1 Krl 12,28; 18,21.24.25.27). Nie znaczy to jednak, że autorzy ksiąg historycznych ST wyznawali wielobóstwo. Narratorzy i ortodoksyjni bohaterowie wielokrotnie potępiają bałwochwalstwo (zob. np. Joz 24,20; Sdz 2,12-13; 3,7; 6,31; 1 Krl 11,9-10; 18,27; 2 Krl 17,7). W ten sam sposób należy interpretować również określenia bóstw narodów: *'ēlōhîm 'āhērîm* (inni bogowie – np. Joz 23,16; 24,2.16; Sdz 2,12.17; 1 Sm 8,8; 26,19; 1 Krl 9,6; 11,4; 2 Krl 17,7.35.37; 2 Krn 7,19), *'ēlōhê (han)nēkār* (bogowie obcy – np. Joz 24,20.23; Sdz 10,16; 1 Sm 7,3; 2 Krn 33,15), które trzeba czytać w kontekście monoteistycznej teologii Pwt (4,35; 10,17; 32,39).

Słowo *'ēlōhîm* używane w *status constructus* lub z przyrostkami zaimkowymi wyraża relację między Bogiem a Izraelem (Bóg Izraela, nasz Bóg, wasz Bóg, Bóg Abrahama, Izaaka i Izraela, Bóg naszych ojców – zob. np. Joz 8,30; 24,2.17.23; 1 Krl 18,36; 1 Krn 12,18; Ezd 7,27). Podobne formuły występują również w Pięcioksięgu, w samoprezentacjach Boga związanych z obietnicami danymi ojcom (np. Rdz 28,13; Wj 3,6) i przymierzem synajskim (np. Wj 20,2; Pwt 5,2.6), co podkreśla ciągłość historii zbawienia opierającej się na obietnicach i przymierzu¹⁵.

Rzeczownik *'ēlōhîm* występuje również z innymi rzeczownikami i przymiotnikami, które oddają naturę Boga i Jego działanie w świecie, podkreślając transcendencję, wszechmoc, wieczność i powszechny charakter Jego władzy, np.: Bóg niebios (2 Krn 36,23; Ezd 1,2; Ne 1,4.5; 2,4.20), Bóg święty (Joz 24,19; 1 Sm 6,20), JHWH, Bóg Za-

¹⁴ BLOCK. *God.* s. 338-339.

¹⁵ Por. SCHMIDT. *'ēlōhîm.* s. 122-123.

stępów (2 Sm 5,10; 1 Krl 19,10.14), JHWH Zastępów, Bóg wojsk izraelskich (1 Sm 17,45)¹⁶.

Wyrażenia tego typu odnoszą się także do immanentnego działania Boga w świecie. „Bóg żyjący” (1 Sm 17,26; 2 Krl 19,4.16) objawia samego siebie przez zbawcze interwencje, ukazując, że jest Bogiem prawdziwym w przeciwieństwie do bóstw pogańskich (1 Sm 17,45-47; 1 Krl 18,21.24.39). Podobne znaczenie ma wyznanie wiary „[Naprawdę] JHWH jest Bogiem” lub „JHWH jest [prawdziwym] Bogiem” (1 Krl 8,60; 18,39; por. Joz 2,11; 2 Sm 7,28; 2 Krl 19,15.19; 1 Krn 17,26) oraz formuły wprost wyrażające jedyność Boga: „Przeto wielki jesteś, o Panie, Boże, nie ma nikogo podobnego Tobie i nie ma Boga prócz Ciebie” (2 Sm 7,22; zob. 2 Krl 5,15; 1 Krn 17,20)¹⁷.

Podsumowując, można stwierdzić, że Bóg Izraela, nazywany *'ēl-hîm*, objawiający się w historii narodu wybranego jako „Bóg żyjący”, jest w BH utożsamiany z jedynym prawdziwym Bogiem i w rzeczywistości tylko On jest godzien, aby mówić o Nim *hā'ēlōhîm*¹⁸.

3. *'ĒL* – BÓG

Rzeczownik pospolicie *'ēl* (bóg, bóstwo) występuje w BH 238 razy, w tym 15 razy (ok. 6%) w księgach historycznych (Joz 3,10; 22,22 – 2 razy; 24,19; Sdz 9,46; 1 Sm 2,3; 2 Sm 22,31.32.33.48; 23,5; Ne 1,5; 5,5¹⁹; 9,31.32)²⁰, i prawie zawsze odnosi się do Boga Izraela (wyjątek to Sdz 9,46).

¹⁶ *Tamże*. s. 123; A.S. VAN DER WOUNDE. *cābā'*. TLOT T. 2 s. 1043-1046.

¹⁷ Zob. SCHMIDT. *'lōhîm*. s. 124.

¹⁸ BLOCK. *God*. s. 339; SCHMIDT. *'lōhîm*. s. 125-126.

¹⁹ Rzeczownik *'ēl* w Ne 5,5 występuje w idiomatycznym zwrocie *'ēn l'ēl jādēnū* (dosł. „nie ma dla Boga ręki naszej”), co znaczy „nie ma siły w rękę naszym”, czyli „jesteśmy bezsilni”. Por. F.M. CROSS. *'ēl*. W: *Theological Dictionary of the Old Testament* (dalej skrót: TDOT). T. 1. Red. G.J. Botterweck, H. Ringgren. Grand Rapids MI 1977 s. 260-261; W.H. SCHMIDT. *'ēl*. TLOT T. 1 s. 107; W. GESENIUS. *Hebräisches und aramäisches Handwörterbuch über das Alte Testament*. Leipzig 1921 s. 36 (hasło *'ēl* IV); B.W. ANDERSON. *El*. W: *The Interpreter's Dictionary of the Bible*. T. 2. Red. G.A. Buttrick. Nashville TN 1962 (22 reprint z 2000) s. 69.

²⁰ Zob. SCHMIDT. *'ēl*. s. 108; L. KOEHLER, W. BAUMGARTNER, J.J. STAMM. *Wielki słownik hebrajsko-polski i aramejsko-polski Starego Testamentu* (dalej skrót:

Historiografia biblijna stosuje rzeczownik *'ēl* (z rodzajnikiem lub bez) na oznaczenie idei bóstwa, jak również imienia własnego Boga Izraela.

W pierwszym przypadku *'ēl* występuje często z dodatkowymi określeniami: „po tym poznacie (...), że Bóg żywy (*'ēl Hay*) jest pośród was” (Joz 3,10), „On jest Bogiem (*'ēlōhîm*) świętym i jest Bogiem (*'ēl*) zazdrosnym” (Joz 24,19), „Bogiem (*'ēl*) wiedzy jest JHWH” (1 Sm 2,3), „JHWH, Bóg niebios (*'ēlōhē haššāmajim*), Bóg (*hā'ēl*) wielki i straszny, zachowujący przymierze i łaskę” (Ne 1,5), „Ty jesteś Bogiem (*'ēl*) łaskawym i miłosiernym” (Ne 9,31). Podobnie jak w przypadku *'ēlōhîm*, zwroty te charakteryzują naturę i działanie Boga.

Słowo *'ēl* występuje w tekstach o wysokim stopniu emocji mówiącego, często w poezji i modlitwach, jako bezpośrednia forma zwracania się do Boga. *'Ēl* pojawia się obok JHWH i *'ēlōhîm*, niosąc treść teologiczną podobną jak *'ēlōhîm*. Czasami funkcjonuje równolegle do tych dwóch określeń Boga (Joz 22,22), prawie jak nazwa własna odpowiadająca imieniu JHWH²¹.

Wyraźnie jako imię własne Boga Izraela *hā'ēl* (czyli z rodzajnikiem, w odróżnieniu od nieokreślonego *'ēl*) funkcjonuje w pieśni dziękczynnej Dawida (2 Sm 22,31-33.47-48) i w jego „Ostatnich słowach” (2 Sm 23,5).

W 2 Sm 22,31-32 *hā'ēl* jest wyraźnie utożsamiany z JHWH, w 2 Sm 23,5 mianem „Bóg” (*'ēl* bez rodzajnika) został określony Bóg, który zawarł z Dawidem przymierze wieczne. Jest to Bóg, który wcześniej w tym samym rozdziale nosi imię JHWH (w. 2), „Bóg Jakuba” (*'ēlōhē ja'āqōb* – w. 1), „Bóg Izraela” (*'ēlōhē jiśrā'ēl* – w. 3) i „Skała Izraela” (*cūr jiśrā'ēl* – w. 3). Podobnie jak w przypadku określenia *hā'ēlōhîm* (Bóg z rodzajnikiem), tak i tutaj dla natchnionego poety jedynym bytem, który zasługuje na tytuł *hā'ēl* (z rodzajnikiem) jest Bóg Izraela, JHWH²².

WSHP). T. 1. Red. wyd. pol. P. Dec. Warszawa 2008 s. 48. Statystyki podane przez te publikacje nieznacznie się różnią.

²¹ Zob. BLOCK. *God.* s. 339-340.

²² *Tamże.* s. 340.

4. 'ĀDŌN, 'ĀDŌNĀJ – PAN

Rzeczownik *'ādōn* oznacza pan, właściciel i występuje w Biblii 334 razy, w tym 183 razy w księgach historycznych. Wyraża ideę poddania osoby o niższym statusie komuś stojącemu wyżej w hierarchii. W BH spotyka się również formę *'ādōnāj*²³, stosowaną wyłącznie do Boga. W ST pojawia się ona 439 razy, z czego w pismach historiograficznych 23 razy²⁴. W historiografii ST w stosunku do Boga słowa *'ādōn* używa się tylko 5 razy (Joz 3,11.13; Ne 3,5; 8,10; 10,30), w tym 3 razy w liczbie mnogiej z przyrostkami dzierzawczymi (Ne 3,5; 8,10; 10,30).

W księgach historycznych pojawia się również określenie złożone *'ādōnāj JHWH* (Joz 7,7; Sdz 6,22; 16,28; 2 Sm 7,18.19 (2 razy). 20.22.28.29; 1 Krl 8,53) lub samo *'ādōnāj* (Joz 7,8; Sdz 6,15; 13,8; Ne 1,11), które funkcjonuje jako wołacze skierowane do osoby Boga podczas modlitwy.

W ustach osób mówiących o Bogu w trzeciej osobie lub w słowach narratora terminologia ta pojawia się rzadko (1 Krl 2,26; 3,10.15; 22,6; 2 Krl 7,6; 19,23; Ezd 10,3; Ne 4,8).

Warto zwrócić uwagę na powiązanie przez Jozuego określeń Arki Przymierza z tytułem „Pan” odnoszonym do Boga: „Arka Przymierza Pana całej ziemi” (Joz 3,11), „Arka JHWH, Pana całej ziemi” (Joz 3,13). Podobnie określa Arkę także Salomon: „Arka Pana, JHWH” (1 Krl 2,26) i narrator: „Arka Przymierza Pana” (1 Krl 3,15).

Określenia Arki pokazują, że Izraelici wiązali tytuł „Pan” z ideą panowania JHWH nie tylko nad Izraelem, ale również nad „całą ziemią” oraz z ideą przymierza²⁵.

²³ Na temat pochodzenia tej formy, zob. O. EISSFELDT. *'ādōn*. TDOT T. 1 s. 63-64; E. JENNI. *'ādōn*. TLOT T. 1 s. 24.

²⁴ Zob. Joz 7,7.8; Sdz 6,15.22; 13,8; 16,28; 2 Sm 7,18.19 (2 razy). 20.22.28.29; 1 Krl 2,26; 3,10.15; 8,53; 22,6; 2 Krl 7,6; 19,23; Ezd 10,3; Ne 1,11; 4,8. Dokładne statystyki, zob. JENNI. *'ādōn*. s. 24-25.

²⁵ BLOCK. *God*. s. 340-341.

5. BA'AL – BAAL, PAN, WŁADCA

Rzeczownik *ba'al* oznacza w BH właściciela, pana jakiegoś dobra (por. Wj 21,28.34; 22,7; Sdz 19,22-23) oraz męża (w znaczeniu tego, kto posiada żonę – 2 Sm 11,26; Est 1,17.20). Słowo to funkcjonuje również jako imię własne semickiego bóstwa płodności, deszczu i burzy, Baala (np. 1 Krl 18,26)²⁶, którego kult stanowił konkurencję i zagrożenie dla kultu JHWH (zob. np. Sdz 2,13; 6,25-32; 1 Krl 18,20-40), oraz w liczbie mnogiej jako ogólne określenie obcych bóstw (zob. np. Sdz 2,11; 3,7; 10,6.10; 1 Sm 12,10; 2 Krn 28,2)²⁷.

Autorzy natchnieni unikają nazywania swojego Boga Baalem, historiografowie biblijni nie czynią tego nigdy i tylko kilka imion spotykanych wśród Izraelitów może świadczyć o kojarzeniu JHWH z Baalem, np.: *B^e 'aljâ* (JHWH jest Baalem – 1 Krn 12,6), *B^e 'eljādā'* (Baal zna – 1 Krn 14,7), *J^erubba 'al* (Baal spiera się/walczy lub Baal pomnaża/daje wzrost²⁸ – Sdz 6,32), *'Ešba 'al* (człowiek Baala – 1 Krn 8,33), *M^erib-bā 'al* (Baal moim obrońcą – 1 Krn 9,40).

Interpretacje tego typu imion nie są zgodne. Jedni uważają, że świadczą one o kulcie Baala w kręgach elit izraelskich lub o synkretycznym charakterze czci JHWH, którego utożsamiano z Baalem. Zauważa się, że deuteronomiści, aby uniknąć kojarzenia JHWH z bóstwem pogańskim, mieli tendencję do zastępowania elementu teoforycznego tych imion rzeczownikiem *bōšet* (wstyd, hańba) lub innym, niekojarzącym się z Baalem (np. *'ēl*)²⁹. Inni twierdzą, że słowo *ba'al* funkcjonowało również jako określenie JHWH w znaczeniu Pan, Władca (zob. *B^e 'aljâ* – JHWH jest Baalem, czyli Panem – 1 Krn 12,6), co mogło stanowić element polemiki z religią kananejską, potwierdzony przez inne teksty polemiczne, przypisujące JHWH nie tylko

²⁶ J.C. DE MOOR. *ba'al* I-II. TDOT T. 2 s. 181-192.

²⁷ Zob. J. KÜHLEWEIN. *ba'al*. TLOT T. 1 s. 247-250.

²⁸ Zob. C.F. KRAFT. *Jerubbaal*. W: *The Interpreter's Dictionary of the Bible*. T. 2 s. 842.

²⁹ Por. *B^e 'eljādā'* (1 Krn 14,7) i *'Eljādā'* (*El zna* – 2 Sm 5,16; 1 Krn 3,8); *J^erubba 'al* (Sdz 6,32) i *J^erubbešet* (hańba spiera się/walczy lub hańba pomnaża/daje wzrost – 2 Sm 11,21); *'Ešba 'al* (1 Krn 8,33) i *'Īš-bōšet* (człowiek hańby – 2 Sm 2,8); *M^eribba 'al* (1 Krn 9,40) i *M^epibōšet* (rozsiewający hańbę lub z ust hańby – 2 Sm 4,4). Por. Jr 3,24; 11,13; Oz 2,19; 9,10.

funkcje typowe dla Baala (płodność, urodzaj, zsyłanie deszczu i burzy – zob. Pwt 11,13-17; 2 Sm 22,14-15; 1 Krl 17,1; 18,1.20-46; Oz 2,7.10-11.18-19), ale ukazujące Go jako jedyne Pana całego kosmosu³⁰.

6. 'ELJÔN – NAJWYŻSZY

31 razy w BH przymiotnik 'eljôn (najwyższy) został użyty w stosunku do Boga w znaczeniu Najwyższy, z czego tylko 1 raz w księgach historycznych i to w tekście o charakterze poetyckim (2 Sm 22,14 = Ps 18,14). Zestawienie w tym tekście obok siebie imienia własnego Boga JHWH i tytułu 'eljôn wskazuje, że JHWH jest utożsamiany z najwyższym Bogiem panującym nad całą ziemią i wyniesionym ponad wszystkie bóstwa (por. Ps 83,19; 97,9)³¹.

7. CÛR – SKAŁA

Około 40 razy rzeczownik *cûr* (skała) występuje w BH jako określenie Boga i bóstw, z tego tylko 6 razy w księgach historycznych i to zawsze w partiach poetyckich (1 Sm 2,2; 2 Sm 22,3.32.47 – 2 razy; 23,3). Porównywanie Boga ze skałą lub nazywanie Go w ten sposób ukazuje JHWH jako źródło pomocy, opiekuna, obrońcę, zbawcę, schronienie w nieszczęściu, podkreśla Jego niezachwianą wierność w stosunku do jednostek i całego Izraela (*cûr jîsrâ 'êl* – 2 Sm 23,3). Czasem rzeczownik *cûr* występuje jako imię własne Boga³² i jest zestawiany w formach paralelnych z Jego innymi imionami i określeniami (*JHWH, 'êl, 'êlôhênû* – zob. 1 Sm 2,2; 2 Sm 22,32). Motyw Boga Skały pojawia się też w formułach podkreślających Jego wyjątkowy charakter w stosunku do bóstw pogańskich, a nawet sugerujących monoteizm (1 Sm 2,2; por. 2 Sm 22,32; Pwt 32,31)³³.

³⁰ Por. M.J. MULDER. *ba'al* III. TDOT T. 2 s. 199-200; BLOCK. *God.* s. 341-342.

³¹ Por. BLOCK. *God.* s. 342.

³² Podobnie jak w innych tekstach Bliskiego Wschodu. Zob. H.-J. FABRY. *cûr*. TDOT T. 12 s. 312-313.

³³ Por. A.S. VAN DER WOUDE. *cûr*. TLOT T. 2 s. 1070; BLOCK. *God.* s. 342.

8. *NĒCAH JIŠRĀ'ĒL* – WIECZNA CHWAŁA IZRAELA

Tytuł Boga Wieczna Chwała Izraela (*nēcaH jišrā'ēl*) występuje w BH tylko 1 raz: w 1 Sm 15,29, i podkreśla zdecydowany Boży zamiar usunięcia Saula z tronu Izraela. Sam rzeczownik *nēcaH* zawiera w sobie ideę majestatu, chwały, wiecznego trwania³⁴. W 1 Krn 29,11 Dawid stosuje to określenie obok innych atrybutów Boga, wyrażających Jego transcendencję i całkowite panowanie nad światem (zob. II.1.b)³⁵.

II. PRZYMIOTY I NATURA BOGA

Ogromną rolę w studium określonego tematu teologicznego Biblii odgrywa analiza wypowiedzi jej bohaterów, które pełne są terminów, obrazów i opinii wydobywających pełniejszy przekaz objawienia na dany temat. W tym miejscu skupimy się na terminach, wyrażeniach i obrazach, które odsłaniają naturę i przymioty Boga. Analizując teksty, zgodnie z założeniami metodologicznymi teologii narratywnej, rozróżnimy punkt widzenia samego Boga (zob. II.1) oraz przedstawicieli narodu wybranego (zob. II.2).

1. CO JHWH MÓWI O SOBIE?

W księgach historycznych ST JHWH wielokrotnie zabiera głos w sposób bezpośredni (np. Joz 1,2-9; 3,7-8; 4,16; 5,2,9; 6,2-5; 7,10-15; 8,1-2; Sdz 1,2; 2,20-22; 10,11-14; 1 Sm 3,6.8.10-14; 8,7-9; 16,1-3.7.12; 1 Krl 3,5.11-14; 6,12-13; 9,3-9; 11,11-13; 18,1; 19,9. 11.13.15-18) lub za pośrednictwem Jozuego, proroków, anioła JHWH itd. (Joz 24,2-13; Sdz 2,1-3; 6,8-10; 2 Sm 7,5-16; 1 Krl 13,2; 20,13; 2 Krl 22,15-20). Wypowiedzi te zawierają upomnienia, obietnice błogosławieństwa, polecenia, jest tam jednak niewiele elementów, które można uznać za samoprezentację Boga. Krótko mówiąc, JHWH mało mówi o swojej naturze oraz przymiotach, które można poznać raczej z Jego

³⁴ Zob. WSHP I s. 673.

³⁵ Por. G.W. ANDERSON. *nēcaH*. TDOT T. 9 s. 530 i 532; BLOCK. *God.* s. 342.

działania niż ze słów. Są wśród ksiąg historycznych również takie, w których Bóg ani razu nie zabiera głosu w mowie bezpośredniej (Rt, Ezd, Ne, Est)³⁶.

a) „Święty Izraela” – transcendencja i immanencja Boga

W słowach JHWH przekazanych uciskanym Izraelitom przez anonimowego proroka Bóg przedstawia się poprzez formułę: „Ja jestem JHWH, Bóg wasz” (Sdz 6,10), ukazując swoją Osobę w relacji do Izraela (por. Wj 20,2.5; Pwt 5,6.9). Ta więc została wielokrotnie podkreślona w księgach historycznych przez zastosowanie zwrotu wprowadzającego słowa Boże przekazywane przez innych: „tak mówi JHWH, Bóg Izraela” (Joz 7,13; 24,2; Sdz 6,8; 1 Sm 10,18; 2 Sm 12,7; 1 Krl 11,31; 14,7; 17,14; 2 Krl 9,6; 19,20; 21,12; 22,15.18; 2 Krn 34,23.26).

W 2 Krl 19,22 Bóg mówi o sobie „Święty Izraela” (*q^e dōš jīsrā ’ēl*). Określenie to z jednej strony podkreśla transcendencję Boga, a z drugiej Jego immanentną relację z Izraelem, która objawiała się w konkretnej zbawczej obecności JHWH pośród Jego ludu³⁷. Dwukrotnie w księgach historycznych pojawia się formuła znana z Księgi Wyjścia „i poznać/poznasz, że Ja jestem JHWH” (1 Krl 20,13.28; por. Wj 6,6-8; 7,5.17; 8,18; 10,2; 12,12; 14,4.18), która zapowiada objawianie się w dziejach Izraela prawdziwego Boga, Pana natury i historii. JHWH jest Bogiem transcendentnym, ale działa w sposób immanentny.

Zwrot „Święty Izraela” przywołuje tekst z Wj 33,18-23; 34,6-7, w którym Bóg mówi o swojej transcendentnej chwale (*kābôd*) niedostępnej dla człowieka, którą jednak definiuje za pomocą terminów określających Jego relację do ludzi i działanie na ich rzecz: dobroci (*řûb*), łaski (*Hnn, Hannûn*), miłosierdzia (*rHm, raHûm*).

Podobny obraz Boga zawiera się w idei przybytku (z czasów wędrówki przez pustynię) oraz świątyni, gdzie JHWH mieszkał wśród swojego narodu. W obydwu przypadkach Bóg przebywa wśród ludu, ale równocześnie jest od niego oddzielony. Dobrze oddają to terminy

³⁶ Tamże. s. 343.

³⁷ Por. W. BRUEGGEMANN. *Theology of the Old Testament. Testimony, Dispute, Advocacy*. Minneapolis MN 1997 s. 288-293.

określające miejsce zamieszkiwania Boga jako *miqdāš* (od rdzenia *qdš* – być świętym; zob. Wj 15,17; 25,8; 1 Krn 22,19; 28,10; 2 Krn 20,8; Ne 10,40) i *miškān* (od rdzenia *škn* – zamieszkać; zob. Wj 25,9; 40,34; 2 Sm 7,6; 1 Krn 6,17; 21,29; 2 Krn 1,5)³⁸.

Świętość Boga domaga się odpowiedniej postawy ze strony ludu, wśród którego Bóg przebywa i działa: „Ponieważ Ja jestem JHWH, Bóg wasz – uświęćcie się. Bądźcie świętymi, bo Ja jestem święty!” (Kpł 11,44-45). Powołanie ludu Bożego do świętości jest więc ściśle związane z jego wyborem przez Boga (Kpł 20,26), który zamieszkiwał i działał wśród niego. Stąd ST tak wielki nacisk kładzie na rytualną i moralną świętość Izraela (zob. Joz 3,5; 7,13), najbardziej zagrożoną przez bałwochwalstwo bezczeszczące nie tylko świętość ludu, ale i święte imię Boga (Kpł 19,2.4; 20,1-7; por. Joz 7,9). Bałwochwalstwo pozbawiało Izraela zbawczej obecności JHWH (Wj 33,3), co pociągało za sobą nieszczęścia i zagładę (Joz 23,13.15; 24,20; por. Wj 32,9-10). Przebywanie JHWH wśród ludu, który dopuszczał się bałwochwalstwa, kalając swoją świętość, zagrażało jego egzystencji (Wj 33,3)³⁹.

b) „Zazdrość” JHWH

W tym samym kontekście, w którym pojawia się motyw Boga jako „Świętego Izraela”, JHWH wskazuje na swoją *qin'â* (zazdrość, namiętność – 2 Krł 19,31), czyli siłę kierującą Jego zbawczym działaniem na rzecz Izraela przeciwko potędze asyryjskiej i tym samym raz jeszcze podkreśla immanencję swojego zbawczego działania.

W ST *qin'â* wzbudza się, gdy zostaje zagrożona wzajemna miłość między małżonkami przez osobę z zewnątrz (por. Prz 6,32-35; Lb 5,12-31). „Zazdrość” JHWH podkreśla emocjonalne elementy starotestamentowego obrazu Boga, który reaguje na każde wyzwanie rzucone Jego prawu, przywilejom i władzy nad Izraelem⁴⁰. W ten sposób

³⁸ Zob. BŁOCK. *God.* s. 343.

³⁹ Por. H.-P. MÜLLER. *qdš.* TLOT T. 3 s. 1107-1118.

⁴⁰ W. BRUEGGEMANN. *Theology of the Old Testament.* s. 293. W tym kontekście należy rozumieć również teksty z 2 Krł 19,22 i 31: rabsak, wysłannik asyryjskiego króla Sennacheryba, swoją bluźnierczą mową rzucił wyzwanie JHWH, starając się przekonać mieszkańców Jerozolimy, że ich Bóg nie będzie w stanie obronić miasta (2 Krł 18,22.30-35; 19,10-13); zbawcze działanie ze strony JHWH jest tu potwier-

relacja ta została oddana za pomocą obrazu małżeństwa (przymiery), zazdrość jest tu naturalną i uprawnioną reakcją małżonka, który staje w obronie małżeńskiej miłości. W ST Boża zazdrość broniąca więzi między JHWH a Izraelem jest nie tylko atrybutem Boga, ale funkcjonuje również jako Jego określenie (imię), za pomocą którego Bóg się przedstawia: „Ja JHWH, Bóg twój, jestem Bogiem zazdrosnym (*'ēl qannā'*)” (Wj 20,5; por. Pwt 5,9), „Nie będziesz oddawał pokłonu cudzemu bogu, bo JHWH ma na imię Zazdrosny (*qannā'*): jest Bogiem zazdrosnym (*'ēl qannā' hū'*)” (Wj 34,14; por. Pwt 4,24; Joz 24,19)⁴¹.

Zazdrość Boga jest ściśle związana z Jego świętością. Bóg nie pozwala, aby Jego naród kalął swoją świętość, czcząc obce bóstwa, które w rzeczywistości są nicością. Kto je czci, sam staje się nicością (2 Krl 17,15; 1 Sm 12,21; zob. Jr 2,5; 10,15; 51,18). Zazdrość JHWH broni nie tylko Jego własnej czci, ale również podstaw egzystencji Izraela jako narodu wybranego. Jest więc ona niejako innym obliczem świętości i wierności JHWH⁴².

c) „Wierna miłość” JHWH

Do tego samego pola tematycznego, co świętość i zazdrość, należy również inne słowo oznaczające cechę, którą JHWH sam sobie przypisuje: *Hesed*, czyli „wierna miłość”. Termin ten w polskich przekładach Biblii oddawany jest jako życzliwość (BT 5)⁴³, miłość, łaska

dzeniem Jego władzy nad historią i światem, miłości do narodu wybranego, ale również uwolnieniem Izraela z niebezpieczeństwa bałwochwalstwa wskutek zwątpienia w moc JHWH (2 Krl 19,15-19).

⁴¹ Zob. BLOCK. *God.* s. 343; G. SAUER. *qin'ā*. TLOT T. 3 s. 1145-1147.

⁴² Por. G. VON RAD. *Teologia Starego Testamentu*. Tł. B. Widła. Warszawa 1986 s. 166.

⁴³ Skróty polskich przekładów Pisma Świętego: BT 5 – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych*. Opracował Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Benedyktynów Tynieckich. Poznań 2003⁵ (tzw. *Biblia Tysiąclecia*); BŚP – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu. Najnowszy przekład z języków oryginalnych z komentarzem*. Opracował Zespół Biblistów Polskich z inicjatywy Towarzystwa Świętego Pawła (b.m.w. i b.r.w.); BP – *Pismo Święte Starego i Nowego Testamentu w przekładzie z języków oryginalnych ze wstępami i komentarzem*. Opracował Zespół pod redakcją ks. Michała Petera (*Stary Testament*), ks. Ma-

(BŚP). Wyraża on doskonałą wierność w relacji z drugim, gotowość i determinację bycia lojalnym w stosunku do tego, z którym się jest związanym⁴⁴. W księgach historycznych ST Bóg mówi o swojej „wiernej miłości” („życzliwości”, jak chce BT 5) wobec domu Dawida:

Kiedy wypełnią się twoje dni i spocznieś obok swych przodków, wtedy wzbudzę po tobie potomka twojego, który wyjdzie z twoich wnętrzności, i utwierdzą jego królestwo. On zbuduje dom imieniu memu, a Ja utwierdzą tron jego królestwa na wieki (*'ad-'ōlām*). Ja będę mu ojcem, a on będzie Mi synem, a jeżeli zawini, będę go karcił różgą ludzi i ciosami synów ludzkich. Lecz mu nie cofnę mojej życzliwości (*Hasdī*), jak cofnąłem Saulowi, twemu poprzednikowi, którego opuściłem. Przede Mną dom twój i twoje królestwo będzie trwać na wieki (*'ad-'ōlām*). Twój tron będzie utwierdzony na wieki (*'ad-'ōlām*)” (2 Sm 7,12-16; por. 1 Krn 17,11-14).

Słowo *Hesed* funkcjonuje tutaj jako synonim rzeczownika *b^erît*, czyli przymierze (por. 1 Krl 18,23-24; 2 Krn 6,14-15; 2 Sm 23,5; Ps 89,4-5.29), które polega na ojcowsko-synowskiej, wiecznej (*'ad-'ōlām*) relacji między domem Dawida a JHWH. Przymierze zawarte z Dawidem aktualizuje i konkretyzuje to zawarte między JHWH a Izraelem na górze Synaj (por. 2 Sm 7,24; Wj 19,5-6)⁴⁵. „Wierna miłość” Boga objawiła się w zawarciu przymierza wiecznego, które nie wymagało od człowieka spełnienia żadnych warunków. Zazdrość i wierność JHWH objawiają się w tym, że jest On Bogiem „zachowującym przymierze (*b^erît*) i łaskę (*Hesed*)” (1 Krl 8,23; 2 Krn 6,14; Ne 1,5; 9,23).

2. CO IZRAEL MÓWI O JHWH?

W przeciwieństwie do Boga, ludzcy bohaterowie ksiąg historycznych ST oraz narratorzy wiele mówią o JHWH, wymieniając Jego przymioty. Można je podzielić na dwie grupy: przymioty świadczące o transcendencji oraz przymioty świadczące o immanentnym działaniu Boga.

riana Wolniewicza (*Nowy Testament*). T. 1-4. Poznań 1991-1994³ (tzw. *Biblia poznańska*).

⁴⁴ BRUEGGEMANN. *Theology of the Old Testament*. s. 217.

⁴⁵ Por. BLOCK. *God*. s. 343.

a) *Transcendentny Bóg w oczach Izraela*

W ustach przedstawicieli narodu wybranego pojawiają się liczne (niektóre omówione już wyżej – zob. II.1.a) określenia transcendencji Boga, często w formułach opisujących oddawanie Mu czci (tzw. *descriptive praise*). Izraelici mówią o świętości Boga (*qādōš* – Joz 24,19; 1 Sm 2,2; 6,20; por. 1 Krn 16,10.35), Jego chwale (*kābôd* – 1 Krn 16,24.28.29), wiecznej chwale (*nēcaH* – 1 Sm 15,29; 1 Krn 29,11), majestacie (*tip'eret* – 1 Krn 29,11), wielkości (*gdI* – 2 Sm 7,22; *gādôl* – 1 Krn 16,25; Ne 8,6; *g^edūllâ* – 1 Krn 29,11), mocy (*g^ebūrâ* – 1 Krn 29,11; Ne 9,32), potędze (*'ôz* – 1 Krn 16,11.27-28), wspaniałości (*hôd* – 1 Krn 29,11), blasku, pięknie (*hādār* – 1 Krn 16,27), o tym, że jest Bogiem budzącym lęk i grozę (*nôrâ'* – Sdz 13,6; 1 Krn 16,25; Ne 1,5; 4,8; 9,32)⁴⁶.

Wszystkie te atrybuty w sobie właściwy sposób opisują różne aspekty transcendencji Boga.

Chwała JHWH podkreśla ważność, wagę oraz znaczenie Boga⁴⁷. *K^ebôd JHWH* „oznacza Boga samego, gdy ukazuje się w swym majestacie, w blasku swej świętości, w całej mocy swojego bytu. Chwała Jahwe posiada więc charakter epifanijny. ST zna dwa typy manifestacji lub epifanii chwały Bożej: wielkie dzieła Boże i objawienie się Boga samego”⁴⁸.

Obecność chwały Bożej w Izraelu domagała się odpowiedniej postawy ze strony człowieka, polegającej na uznaniu ważności JHWH. Taka postawa, nazywana „oddawaniem chwały Bogu” (Joz 7,19) lub „rozgłaszaniem” jej (1 Krn 16,24), wyrażała się na dwa sposoby. Pierwszym z nich był kult skupiony wokół Arki Przymierza (1 Krn 16,28-29), wprost utożsamianej z chwałą JHWH (1 Sm 4,21-22), a później wokół świątyni, w której Arka była przechowywana (1 Krl 8,11; 2 Krn 5,14; 7,1-3). Drugi sposób to uznanie pozycji Boga, który objawia się przez konkretne dzieła. W Joz 7,19 „oddaniem chwały

⁴⁶ Bardzo trudno jest znaleźć jednoznaczne polskie odpowiedniki wymienionych tu pojęć hebrajskich. W polskich przekładach biblijnych panuje w tej materii chaos. Przekład tych samych terminów w obrębie jednego wydania Biblii również nie jest jednolity.

⁴⁷ Słowo *kābôd* pochodzi od rdzenia *kbd* – być ciężkim, ważnym.

⁴⁸ D. MOLLAT. *Chwała*. STB s. 135.

Bogu” zostało nazwane wyznanie prawdy przez Akana o jego postępkach (naruszenie prawa klątwy stojącego na straży wyłączności relacji między Bogiem a Izraelem), o którym JHWH i tak wiedział dzięki swojej wszechwiedzy. Przyznanie się do winy oznaczało więc uznanie wszechwiedzy Boga oraz Jego praw w stosunku do narodu wybranego⁴⁹. Niektóre teksty biblijne mówią o promieniowaniu chwały JHWH (Ez 10,4; Iz 4,5; por. 2 Sm 22,13), która, podobnie jak ogień, jest źródłem *nōgah*, czyli blasku dającego światło i ciepło. Obraz ten ma wydźwięk soteriologiczny⁵⁰.

Tip'eret (rzeczownik od rdzenia *p'r* – ozdobić, uświetnić, rozświecić się) to termin podkreślający piękno i wartość Boga oraz Jego dzieł (1 Krn 29,11.13)⁵¹. Uznanie tych przymiotów wyrażało się między innymi w wartości i pięknie wyposażenia świątyni jerozolimskiej (1 Krn 22,5; 2 Krn 3,6)⁵².

Kolejne słowa opisujące transcendencję JHWH pochodzą od rdzenia *gd* (być/stawać się wielkim) i podkreślają wielkość Boga. Rzeczownik *g^edūllā* (1 Krn 29,11) i przymiotnik *gādōl* (1 Krn 16,25) wskazują na Jego wysoką i dominującą pozycję, władzę i majestat⁵³ wobec świata, jak też wobec bóstw pogańskich (1 Krn 16,26), które w rzeczywistości nie istnieją (2 Sm 7,22). Zawołanie „wielki jest JHWH (*gādōl JHWH*)” związane jest z hymniczną tradycją Syjonu i kultem (1 Krn 16,25 = Ps 96,4; zob. Ps 48,2; 77,14; 95,3; 99,2; 135,5; 145,3; 147,5). Wielkość Boga manifestuje się poprzez Jego wielkie dzieła i znaki (Joz 24,17; Sdz 2,7; 1 Sm 12,16; 1 Krn 17,19.21). Odpowiedzią człowieka na ten rodzaj objawiania się Boga są wyznania wielkości JHWH: „Przeto wielki jesteś, Panie, JHWH, bo nie ma takiego jak Ty i nie ma Boga oprócz Ciebie” (2 Sm 7,22; por. ww. 21 i 23); „Dom ten, który ja buduję, będzie wielki, albowiem nasz Bóg większy jest od wszystkich bogów” (2 Krn 2,4)⁵⁴.

⁴⁹ Por. C. WESTERMANN. *kbd*. TLOT T. 2 s. 595-598.

⁵⁰ Zob. H.-J. FABRY. *nāgah*. TDOT T. 9 s. 186-187.

⁵¹ W BH słowo to niesie ze sobą ideę radości, chluby i wartości, odnosi się do klejnotów, blasku, świetności, przepychu, chwały, wspaniałości (np. Sdz 4,9; 1 Krn 22,5; 2 Krn 3,6; Est 1,4).

⁵² Zob. D. VETTER. *p'r*. TLOT T. 2 s. 963-964.

⁵³ Zob. R. MOSIS. *gādal* II. TDOT T. 2 s. 304-306.

⁵⁴ Por. E. JENNI. *gādōl*. TLOT T. 1 s. 305-306.

Rzeczownik *g^ebûrâ* (od rdzenia *gbr* – być silnym, dominować) podkreśla siłę i moc Boga, akcentując jej wyższość nad wszelkimi potęgami ziemskimi i niebieskimi (1 Krn 29,11-12; 2 Krn 20,6)⁵⁵.

Również *'ôz* (od rdzenia *'zz* – okazać się mocnym, przeciwstawić się) wskazuje na majestatyczną potęgę, siłę i moc JHWH, z jednej strony podkreślając jej zwycięski i obezwładniający nieprzyjaciół charakter (Ezd 8,22; Ps 66,3; 89,11; por. 1 Sm 2,10), a z drugiej jej wależ opiekuńczy i zbawczy (2 Krn 6,41-42; Ps 77,15-16). Podobnie jak inne określenia transcendencji Boga, także potęga JHWH utożsamiana jest z Arką Przymierza (2 Krn 6,41; por. 1 Krn 16,11). Zbawcza moc Boga domaga się odpowiedzi ze strony Izraela, polegającej na „oddawaniu JHWH chwały (*kâbôd*) i potęgi (*'ôz*)” (1 Krn 16,28 = Ps 96,7) oraz na jej rozpamiętywaniu i szukaniu (1 Krn 16,11 = Ps 105,4)⁵⁶.

Słowo *hôd* – wspaniałość, majestat (od rdzenia *jdh* – wychwalać, uwielbiać) podkreśla królewski majestat Boga jako władcy wszystkiego, „co jest na niebie i na ziemi” (1 Krn 29,11; por. w. 25). Termin ten wyraża ideę zadziwienia i radości wobec majestatu królewskiego (zob. np. 1 Krn 16,27; Hi 37,22; Ps 8,2; 145,5; Iz 30,30). Wspaniałość Boga jako Króla i Władcy historii i stworzenia objawiła się wobec Izraela przez Jego stwórcze i historiozbawcze dzieła – Izrael odpowiada na tę epifanię, wywyższając JHWH i uznając Jego majestat (1 Krn 29,10-13; por. Ps 8; Ps 111; 145,4-5). Rzeczownik *hôd* często występuje w parze z *hâdâr* (blask), podkreślającym blask, wspaniałość i piękno królewskiego majestatu Boga (1 Krn 16,27; zob. Hi 40,10; Ps 21,6; 45,4; 96,6 i in.)⁵⁷. Podobnie jak w przypadku innych terminów, także i ten związany jest z kultem Arki Przymierza (1 Krn 16).

Wśród atrybutów Boga pojawiających się w księgach historycznych ST jest również imiesłów *nôrâ'* (Ni. od rdzenia *jr'* – bać się, odczuwać bojaźń, szacunek). Słowo to na język polski jest tłumaczone jako pełen dostojęstwa, straszliwy, straszny, budzący lęk⁵⁸. Pojawia się ono paralelnie do znanych już terminów, takich jak *qâdôš*, *g^edullâ*

⁵⁵ Zob. J. KÜHLEWEIN. *gbr*. TLOT T. 1 s. 300.

⁵⁶ Por. A.S. VAN DER WOUDE. *'zz*. TLOT T. 2 s. 870-871.

⁵⁷ Zob. D. VETTER. *hôd*. TLOT T. 1 s. 355-356; G. WEHMEIER, D. VETTER. *hâdâr*. TLOT T. 1 s. 353-355.

⁵⁸ Np. w BT 5, zob. Sdz 13,6; 2 Sm 7,23; 1 Krn 16,25; 17,21; Ne 1,5; 4,8; 9,32.

i *gādōl* (np. Ps 99,3; Wj 15,11; 2 Sm 7,23 = 1 Krn 17,21; 1 Krn 16,25 = Ps 96,4; Ne 1,5; 4,8; 9,32). Jako atrybut JHWH *nôrā'* należy do typowego słownictwa związanego z tradycją syjońską oraz psalmami ogłaszającymi królowanie Boga (Ps 47,3; 76,8.13; 96,4 = 1 Krn 16,25), co pozwala na zaliczenie tego terminu do słownictwa kultowego. Występuje w formule „Bóg/Pan wielki i straszny (*hā'ēl/’ādōnāj haggādōl w^ehannôrā'*)” (Ne 1,5; 4,8; 9,32; Dn 9,4). Formuła ta pojawia się w kontekście łaskawości Boga. „Straszliwe dzieła” Boga to głównie wydarzenia historiozbawcze, przez które JHWH działał na rzecz Izraela (2 Sm 7,23 = 1 Krn 17,21)⁵⁹.

Jak widać, wyrażenie transcendencji JHWH nie należało do łatwych. Izraelici stosowali w tym celu wiele pojęć abstrakcyjnych i obrazowych, zaczerpniętych np. z języka militarnego, dworskiego lub opisującego zjawiska naturalne. Nie zawsze również istnieją wyraźne granice terminologiczne, wyrażające transcendencję Boga i Jego immanentne działanie. Transcendencja Boga przejawia się w jakiś sposób w stworzeniu i w historii, stając się wezwaniem do dialogu z JHWH, przeżywanego jako doświadczenie Jego zbawczego działania, a ze strony ludu wyraża się w odpowiedniej postawie moralnej oraz w kulcie skupionym głównie wokół Arki i świątyni.

b) Immanentne działanie Boga

W księgach historycznych ST jest bardzo wiele wypowiedzi bohaterów, które opisują immanentne działanie zbawcze Boga w stworzonym przez Niego świecie i w historii.

„*Bóg żywy jest pośród nas*” (Joz 3,10)

Dla Izraelitów JHWH jest przede wszystkim Bogiem, który żyje, co wyrażały stosowane przez nich formuły „Bóg żywy” (*'ēl Haj* – Joz 3,10; *'ēlōhīm Hajjīm* – 1 Sm 17,26.36; *'ēlōhīm Haj* – 2 Krl 19,4.16; zob. I.2). Nie były to jednak same tylko stwierdzenia Jego istnienia, w przeciwieństwie do bóstw pogańskich będących martwymi idolami, ale stanowiły wyznanie Jego zbawczej mocy działającej w świecie, w historii, a zwłaszcza wśród narodu wybranego (Joz 3,10). Stąd

⁵⁹ Zob. H.-P. STÄHLI, *jr'*. TLOT T. 2 s. 572.

wzywano „Boga żywego” w sytuacjach krytycznych, licząc na Jego interwencję (1 Sm 17,26.36; 2 Krl 19,4.16).

Bardzo dobrze jest to widoczne w spotykanych często formułach przysięgi: „na życie JHWH/Boga” (*Haj-JHWH* – np. Sdz 8,19; Rt 3,13; 1 Sm 14,39.45; 2 Sm 4,9; 1 Krl 2,24; *Haj hā'ēlōhîm* – 2 Sm 2,27), w których wzywa się Boga nie tylko po to, aby był świadkiem prawdy, ale aby ukarał tego, kto przysięga fałszywie lub przysięgi nie dotrzyma⁶⁰. Formuła przysięgi stanowi więc swoiste wyznanie wiary w moc Boga, który działa w sposób immanentny⁶¹.

„*Bóg prawdy*” (2 Krn 15,3)

W 2 Krn 15,3 Azariasz w swoim proroctwie skierowanym do Asy mówi: „Przez długi czas był Izrael bez Boga prawdy (*'ēlōhê 'ēmet*) i bez kapłana nauczyciela, i bez Prawa”. Wyrażenie *'ēlōhê 'ēmet* bardzo często oddaje się przez „prawdziwy Bóg” (BT 5, BP, BŚP), ale kontekst wskazuje, że nie jest to przeciwstawienie JHWH, prawdziwego Boga, bóstwom pogańskim, ale raczej podkreślenie Jego prawdomówności wyrażonej w Torze⁶² i w wierności zawartemu przymierzu (por. 2 Krn 14,3.6; 15,2.12; Ps 31,6). Znaczenie rzeczownika *'ēmet* jest tu zbliżone do słowa *Hesed* (wiarna miłość; por. 2 Sm 2,6; 15,20), które – jak pokazano wyżej – wiąże się z wiernością JHWH wobec przymierza (zob. II.1.c). Zresztą rzeczowniki te często występują w parze: *Hesed w'ēmet* (13 razy w BH: Rdz 24,49; 47,29; Wj 34,6; Joz 2,14; 2 Sm 2,6; 15,20; Ps 25,10; 61,8; 85,11; 86,15; 89,15; Prz 3,3; 14,22; 16,6; 20,28; por. Rdz 24,27; Ps 36,3; 40,11.12; 57,4; 88,12; 92,3; 98,3; 117,2). Słowo *'ēmet* ma też wydźwięk podobny do przymiotnika *caddîq* (sprawiedliwy, prawy), również używanego przez Izraela w celu charakterystyki Boga. W Ne 9,8.33 *caddîq* wyraża okazywaną przez JHWH wierność przymierzu oraz lojalność wobec tych, którzy obiecali Mu posłuszeństwo (por. 2 Krn 12,6)⁶³.

⁶⁰ Zob. M. GREENBERG. *The Hebrew Oath Particle Haj/Hē*. „Journal of Biblical Literature” 76 (1957) s. 34.

⁶¹ Zob. BLOCK. *God*. s. 344.

⁶² Słowo *'ēmet* w takim znaczeniu występuje w innych miejscach BH: Ps 19,10; 25,5; 43,3; 86,11; 119,43.142.151.160.

⁶³ Zob. BLOCK. *God*. s. 344.

Bóg dobry, miłosierny, łaskawy i cierpliwy

Mówiąc o swojej relacji z JHWH, Izraelici przypisują Mu jeszcze inne atrybuty, będące niejako wyrazem Jego wiernej miłości (*Hesed*)⁶⁴.

Bóg jest według nich dobry (*ʔôb*), a Jego dobroć wyraża się w przebaczeniu (2 Krn 30,18), nadaniu Prawa (Ne 9,13) oraz w innych zbawczych dziełach na rzecz Izraela (1 Krl 8,66; Ne 9,20), co czasami oddane jest za pomocą obrazu działającej „dobrej ręki Boga (*jad ʔelôhaj haʔʔôbâ*)” (Ezd 7,9; 8,18; Ne 2,8). Dobry Bóg dał Izraelitom „dobre obietnice” (Joz 23,14-15; por. 21,45) i wypełnił je. Jego dobroć jako przejaw wiernej miłości (*Hesed*) stanowi jeden z najczęstszych motywów kultu (Ezd 3,11; 1 Krn 16,34; 2 Krn 5,13; por. Ps 136)⁶⁵.

W przebaczeniu i w odnowieniu zerwanej więzi przejawia się również Boże miłosierdzie (*rHm* – kochać, zmiłować się; *raHămîm* – miłosierdzie, litość – 2 Krl 13,23; por. 1 Krl 8,50) oraz łaskawość (*Hnn* – być łaskawym; *Hën* – łaska; *Hannûn* – łaskawy – Ne 9,17.31).

Pierwszy z tych terminów podkreśla czuły, matczyzny aspekt miłości Boga – rzeczownik *reHem* (lub *raHam*) w liczbie pojedynczej oznacza matczyne łono (1 Sm 1,5.6), a w liczbie mnogiej (*raHămîm*) miłosierdzie, litość. Pierwotnie słowo to oznaczało wnętrze ludzkie, czyli wnętrze człowieka jako siedlisko uczuć⁶⁶. Izrael odwoływał się do miłosierdzia JHWH w pokutnych modlitwach błagalnych (Ne 9,19.27-28.31) oraz wtedy, gdy zasłużył na karę (2 Sm 24,14; 1 Krn 21,13). Celem takich modlitw było poruszenie „wnętrzości Boga”, który litował się nad swoim ludem, uwalniał go od zasłużonej kary bądź ją ograniczał (por. Oz 11,8-9)⁶⁷.

Kilka razy w BH idea Bożego miłosierdzia występuje obok idei łaskawości (2 Krl 13,23; zob. Wj 33,19; Iz 27,11; 30,18; Ps 102,14). Podstawowe znaczenie słowa *Hën* to wdzięk, urok⁶⁸. Osoba pełna uroku i wdzięku wzbudza sympatię w tym, kto na nią patrzy. Jest to ro-

⁶⁴ Zob. H.J. STOEBE. *ʔôb*. TLOT T. 2 s. 493; H.J. STOEBE. *rHm*. TLOT T. 3 s. 1230.

⁶⁵ Por. STOEBE. *ʔôb*. s. 493.

⁶⁶ Zob. WSHP II s. 263; STOEBE. *rHm*. s. 1225-1226.

⁶⁷ *Tamże*. s. 1229.

⁶⁸ Zob. WSHP I s. 315.

dzące się w wolności odczucie, którego w żaden sposób nie można wymusić. Ów dar objawia się oczom patrzącego. Starożytni Izraelici tego samego słowa używali na określenie łaski, którą „znajduje się w czyichś oczach” (*mācā ’tī Hēn b^e ’énejkā* – dosł. znalazłem łaskę w twoich oczach – w stosunku do Boga, zob. 2 Sm 15,25-26, zob. Rdz 6,8; Wj 33,12-13.16-17; 34,9)⁶⁹.

W 2 Krl 13,23 łaska i miłosierdzie okazane Izraelowi były niczym niezasłużone, miłość Boga do Jego narodu płynie z przymierza zawartego z ojcami (por. Wj 32,11-14). Bóg zawsze był gotów okazywać swojemu ludowi łaskę i miłosierdzie, ale Izrael często nimi gardził, odchodząc od JHWH i idąc za bóstwami. Nawrócenie Izraela otwierało mu drogę do doświadczenia łaskowości Boga (2 Krn 30,6-9).

Kolejnym przejawem Bożego *Hesed*, stawianym obok miłosierdzia i łaskowości, jest cierpliwość (*’erek- ’appajim* – Ne 9,17).

Zakończenie

Przeprowadzone studium wypowiedzi bohaterów ksiąg historycznych ST odsłania bogactwo ich myśli teologicznej. Problem Boga nurtował autorów biblijnych, którzy podejmowali intensywną refleksję nad Jego obrazem. Fakt ten nie dziwi, gdyż główny trzon ksiąg historycznych ST został zredagowany w czasie niewoli babilońskiej lub po niej, gdy Izrael znalazł się na obcej ziemi, otoczony przez czcicieli bóstw narodów pogańskich, ponadto zaczął stawiać sobie pytania o własnego Boga, JHWH, który dopuścił narodową klęskę.

Bogactwo nazw i terminów opisujących Boga świadczy o świadomości Izraela, że JHWH jest osobą, której nie da się opisać w sposób wyczerpujący. Na uwagę zasługuje odsłaniana przez autorów biblijnych relacja między transcendencją a immanencją Boga. Obydwa te aspekty objawiają się w historii w zbawczych dziełach JHWH, które domagają się odpowiedzi i współpracy człowieka, wyrażającej się w kulcie oraz w zawierzeniu i posłuszeństwie Bogu, co pociągało za sobą odpowiedni styl życia.

⁶⁹ D.N. FREEDMAN, J.R. LUNDBOM. *Hānan* I-III. TDOT T. 5 s. 22-36.

L'IMMAGINE DI DIO NEI DISCORSI DEI PROTAGONISTI
DEI LIBRI STORICI DELL'ANTICO TESTAMENTO

R i a s s u n t o

L'articolo presenta uno studio teologico dell'immagine di Dio nei discorsi dei protagonisti dell'ebraica storiografia biblica (Gs, Gdc, 1-2 Sam, 1-2 Re, 1-2 Cr, Esd, Ne, Rt, Est). I caratteri delle narrazioni bibliche descrivono la natura e gli attributi divini usando i nomi propri e comuni di Dio (*JHWH*, *'ēlōhîm*, *'ēlōah* (*'ēlōah*), *'ēlāh*, *'ēl*, *'ādôn*, *'ādōnāj*, *ba'al*, *'eljôn*, *cûr*, *nēcaH jîsrā 'ēl*) e una vasta quantità dei termini che esprimono la sua trascendenza (*qādoš*, *kābôd*, *nēcaH*, *tip'eret*, *g'bürâ*, *gdl*, *'ōz*, *hōd*, *hādār*, *nôrā*) e il suo immanente agire nell'universo (*Haj*, *Hesed*, *†ôb*, *Hnn*, *rHm*, *qannā*, *'ēmet*, *caddîq*, *rHm*, *Hnn*, *'erek-'appajim*). La ricchezza dei nomi e dei termini che descrivono Dio testimonia la coscienza d'Israele di non poterLo descrivere in maniera adeguata ed esauriente. Il tentativo di presentare insieme la trascendenza e l'immanenza di Dio attira l'attenzione del lettore. Entrambi gli aspetti si rivelano nella storia tramite le opere salvifiche di JHWH che esigono una risposta ed una collaborazione da parte dell'uomo, espressa con la fiducia e l'obbedienza a Dio, manifestate da un modo di vivere coerente con la rivelazione e tramite il culto.

Słowa kluczowe: JHWH, Bóg, Stary Testament, Pismo święte, teologia narracyjna, egzegeza.

Key words: JHWH, God, Old Testament, the Holy Bible, narrative theology, exegesis.